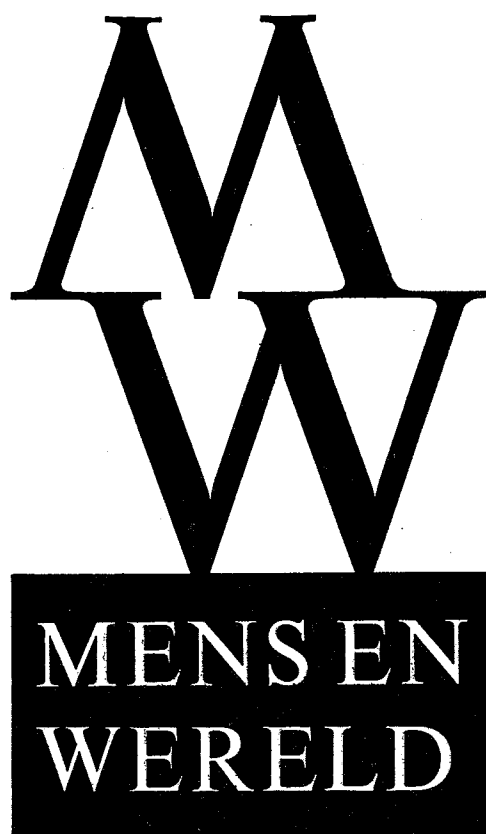

het zwijgen opgelegd

**Uitgave van het
Humanistisch Verbond**

Verschijnt om de veertien dagen

**25ste jaargang nummer 12
20 juni 1970**

Redacteur: Casper Vogel
Redactieraad:

**Mevr. P. Hienekamp, mej. E. van der Reijden,
R. de la Rie, H. J. Roethof, H. Wiedeman**

Redactiesecretaris: F. C. van Soesbergen
Paulus Buyslaan 23, Amersfoort
Telefoon 03490-16474

Administratie, abonnementen en advertenties:
postbus 114, Utrecht, telefoon (030) 24641
giro 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag

Abonnementsprijzen per jaar:
voor Nederland, andere E.E.G.-landen, Suriname
en de Antillen f 11,-
overige landen f 13,50
losse nummers f 0,50

In dit nummer o.a.:

Hoofdbestuur kop van jut op discussiedagen

De islam krijgt het moeilijk

De herrijzenis van Hermann Hesse

Het uit de Verenigde Staten overgewaaid begrip 'zwijgende meerderheid' heeft ook in het Nederlandse taalgebruik wortel geschoten. Het blijkt een makkelijk te hanteren noemer te zijn voor de grote aantallen burgers die afkerig zijn van de uitschieters die onder de maatschappelijke vernieuwingsbewegingen waarneembaar zijn; ook wel genoemd 'het langharig, werkschuw tuig, dat zich luidruchtig tegen de gevestigde orde keert'.

Het is maar een kleine minderheid, voornamelijk jonge mensen, en dan nog in het bijzonder studenten, die zich laat horen; zo ongeveer luidt de redenering. Maar van alle anderen, die niets tegen hebben op de eigen maatschappij, die orde en rust boven alles stellen, in een welvaartsperiode geen reden tot klagen zien en hoogstens wat correcties zouden willen aanbrengen 'via de daartoe openstaande democratische kanalen' verneemt men niets over leuzen, spandoeken, laat staan demonstratieve acties of bezettingen. Zij houden hun mond en ergeren zich vaak aan de 'overmatige aandacht' die wordt besteed door onze nieuwsmedia aan de schreeuwers om verandering.

Dit ongeveer stond de Amerikaanse president Nixon voor ogen toen hij begin dit jaar dat begrip 'silent majority' introduceerde. Het was een politieke manoeuvre om de ernstige verdeeldheid in zijn land tegen te gaan en tegelijk massale steun te suggereren voor zijn beleid. Hij was dat ook enigszins aan zichzelf verplicht, want niet voor niets koos hij als motto voor zijn eerste ambtstermijn 'Bring us together' - 'Breng ons tot elkaar'.

Louter politiek gezien heeft dit signaleren van een 'zwijgende meerderheid' Nixon geen windeieren gelegd. Er waren er velen die met een machteloos gevoel de onrust in het land dagelijks over hun tv-scherm zagen trekken. Ze hadden geen ander antwoord dan een toenemende afkeer en zelfs haat tegen de verstoorde van de orde die hun juist in meer of mindere mate tevreden stelde. Hun kritiek kwam niet verder dan huiskamer of borreltafel. Maar door hun een naam te geven werden zij weer iemand. Zij werden weer een politieke factor en zelfs een van zo groot gewicht dat de president zei zich erop te verlaten.

Nu de liberale fractieleider in de Eerste Ka-

mer, mr Harm van Riel zich in deze zin in het openbaar ook van een 'zwijgende meerderheid' is gaan bedienen, is het werkelijk de hoogste tijd te wijzen op het uiterst gevaarlijke demagogische karakter van dit begrip.

De omstandigheden waaronder telkens gesproken wordt van een 'zwijgende meerderheid' wijzen er al op dat in het gedrag en de opvattingen van een zeer groot aantal mensen welbewust slechts één factor wordt geïsoleerd (de afkeer van buitenparlementaire vernieuwingsdrang) en dat louter op grond daarvan die mensen onder één noemer gevangen worden.

Daar zitten twee bedrieglijke elementen in. Ten eerste wordt er door gesuggereerd dat de groep als zodanig een *eenheid* is, terwijl ze dat in feite *niet* is (als de zwijgers gaan spreken treden de verschillen onmiddellijk weer aan de dag). Bovendien stijgt bij menigeen het gevoel van eigenwaarde; de vermeende eenheid wordt immers aangemerkt als 'meerderheid'.

Het manipulerende karakter zit dus hierin dat de 'zwijgende meerderheid' alleen bestaat voor hem die er (politiek) gebruik van maakt. Een reël bestaan kan nooit aangevoeld worden, omdat het immers om zwijgers gaat. Daarmee is de demagogische cirkel rond: er moet door een ander worden gezegd wat die zwijgende meerderheid precies denkt.

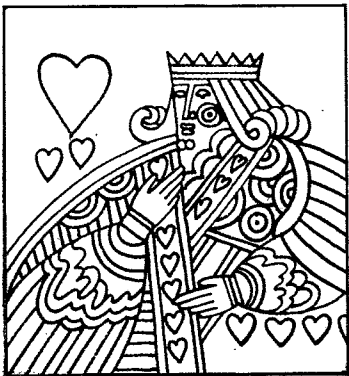
Het meest bedenkelijke is nog wel dat met dit toverwoord wordt gezwaaid door de ridders der democratie. Zij willen niet toestaan dat met ondemocratische middelen de democratie om zeep wordt geholpen. Het kan niet duidelijk genoeg gezegd worden dat het wapen dat zij gekozen hebben in de grond ondemocratisch is, om geen krachtiger termen te gebruiken.

Er kan op deze plaats geen twijfel over bestaan dat er genoeg is aan te voeren tegen tal van activistische oppositiebewegingen. Maar men bewijst het democratisch ideaal wel een heel slechte dienst door tegenover een sterke drang tot vernieuwen en veranderen zoiets als een 'zwijgende meerderheid' te mobiliseren. Het vereenvoudigen van een scala aan meningen en principes tot twee tegenovergestelde polen kan alleen maar een rampzalige scheiding der geesten in de hand werken. (cv)

KRITISCH ALLERLEI

Voor straf

Goed dat er politie is, maar een Algemene Rekenkamer bij de hand kan ook geen kwaad. Uit het jaarverslag dat deze 'waakhond van de overheidsfinanciën' pas bij de Tweede Kamer heeft ingediend blijkt o.a. dat door tijdig en krachtig ingrijpen van de Rekenkamer is voorkomen dat voor de levering van 209 Hawker Hunter straaljagers f 92 miljoen teveel werd betaald. De luchtmacht bakte ze nog bruiner door voor f 2,4 miljoen aan kledingstukken uit te geven terwijl deze pakken nooit gedragen werden, omdat het uniform veranderd werd. Voor volgend jaar wil minister Den Toom 225 miljoen extra voor defensie hebben. Daarover is binnen de politieke partijen in ons landje al weer genoeg herrie. Ze zoeken het maar uit. Maar als de partijen het eens konden worden over een lager bedrag, ligt de oplossing natuurlijk voor de hand. We trekken er voor straf gewoon 94,4 miljoen af (blijft altijd nog over 130,6 miljoen).

Hartinfarcten

Die 94,4 miljoen kunnen ze bij Onderwijs en Wetenschappen best als extraatje gebruiken, als je weer hoort hoe dat er op de lagere scholen kan toegaan. Het Volksdepartement voor Onderwijs en Oppositie van Oranje Vrijstaat (Kabouterland) heeft op 18 Amsterdamse scholen een onderzoek ingesteld. Veel leerkrachten van voornamelijk de eerste klassen waren afwezig; overwerkt of overspannen. Hun aantal werd op 25 procent geschat. Drie schoolhoofden waren uitgeschakeld door een hartinfarct. Vier anderen noemden zich tegenover de speurende kabouters overspannen of daar vrijwel aan toe. De hoofden maakten per week meer uren dan het landelijk gemiddelde: 76 in plaats van 70. De 'functiegroep schoolhoofden' van de Algemene Bond voor Onderwijzend Personeel (ABOP) is in actie gekomen voor taakverlichting. 12 september gaan ze er

over praten, maar nu al hebben ze laten weten 'geen kans meer te zien om les te geven'. Dat het gebrek aan voldoende deskundige leiding en de gevolgen van de overvolle, te grote klassen ook aan de kant van de ouders wordt gevoeld, bewijst het grote succes van de algemene schoolstaking in Amsterdam: 42.000 kinderen bleven een dag thuis. Toch hoor je nog wel es zeggen dat Nederland zich kan beroemen op z'n onderwijs.

Huilen

Er wordt bij tijd en wijle hartelijk gelachen om de ludieke acties van de kabouters met hun 'alternatieve samenleving', de vrijstaat binnen de staat, kortom Oranje Vrijstaat, maar om een ander onderwijsproject waartoe zij het initiatief namen staat ons het huilen nader dan het lachen. Dankzij de belangloze medewerking van psychologen, neerlandici, studenten en met behulp van wat subsidie links en rechts is de afgelopen maand een onderzoek gehouden onder ruim 10.000 leerlingen van de eerste klassen van het basisonderwijs in verschillende gemeenten. Het onderzoek omvatte twee proeven waarmee vaardigheid in begrijpend lezen en spellingsvaardigheid gemeten wordt. In Amsterdam werden twee van die taaltoetsen afgenomen in buurten met relatief veel handarbeiders (Pijp, Jordaan, Noord) en een in een buurt met relatief weinig (Rivierenbuurt). Uit de vergelijking blijkt - we citeren het Handelsblad van 22 mei - 'dat Amsterdam als geheel sterk achterloopt bij Eindhoven en dat in Amsterdam de behaalde scores in de Rivierenbuurt ver boven het gemiddelde in de handarbeiderswijken liggen. Een voorbeeld: 51% van de bij het onderwijs betrokken leerlingen in 'de Pijp' blijkt niet in staat tot begrijpend lezen, in Noord liep dit percentage zelfs op tot 61. In de Rivierenbuurt is dit slechts 12% en in Eindhoven 8%. In de Pijp was er één school waar de toets niet afgenomen kon worden. Zelfs de eenvoudigste opdrachten bleken te moeilijk voor de kinderen.

De oorzaak van deze uitkomsten ligt niet in het 'dom zijn' van de kinderen of 'onbekwaamheid van de onderwijskrachten'. Er is een dringende begeleidingshulp nodig voor de scholen met veel kinderen uit de minder welvarende milieus. Het kan haast niet anders dan al diegenen die beweren dat arbeiderskinderen 'gelijke kansen krij-

gen' staan met de mond vol tanden. Objectief gesproken hebben ze gelijk: de mogelijkheden die ons onderwijssysteem biedt zijn voor ieder kind gelijk. Maar de discriminatie ligt dan ook elders, en dat is met dit onderzoek overduidelijk aangetoond: kinderen zijn geen 'eenheidsworsten', en dat is ook niet van ze te maken. Het kind moet niet aan het onderwijs worden aangepast, maar het onderwijs aan het kind. De juistheid van deze gedachte is incidenteel al overtuigend bewezen. Maar op ons gehele onderwijssysteem is hij nog nooit toegepast.

Begrip (I)

Het moet een uiterst boeiende persoonlijkheid zijn die begrip opbrengt voor zowel de Cambodjapolitiek van president Nixon, als voor de acties van de woningkruipers. Premier Piet de Jong is zo iemand. Hij brengt voor zoveel uiteenlopende zaken begrip op, dat hij volgens Wim Kan zelf een begrip geworden is.

Begrip (II)

Dat begrip voor woningkruiken is natuurlijk fijn voor wie geen woning heeft en mogelijk een interessante 'kraak' overwoog. Het wordt echter wel moeilijk begrip te blijven houden voor de minister-president wanneer die ongetwijfeld begrip zal hebben als zijn minister van Volkshuisvesting, Schut, voor de tweede keer moet erkennen dat hij zijn minimum woningbouw-programma niet zal halen. Om niet te spreken van het begrip dat men moet opbrengen voor een minister van Financiën, Witteveen, als die dan op een VVD-verkiezingsbijeenkomst zegt dat de huidige regeringscombinatie moet worden voortgezet, omdat het een evenwichtig beleid garandeert. Misschien heeft ie wel gelijk. Maar de kans wordt wel

groot dat dit zo langzamerhand alle begrip te boven gaat.

Sozialismus

Marx zou van ellende zijn haren uit z'n hoofd trekken als hij zou kunnen zien wat de Westduitse socialisten van zijn ideeën uiteindelijk terecht hebben gebracht. Op het jongste SPD-congres is het voorstel aanvaard dat elke Duitse arbeider na tien jaar een vermogen van 12.000 tot 15.000 mark moet garanderen. Zoals de Volkskrant opmerkte filosofeerde minister van financiën Carl Schiller hardop toen hij zijn partijgenoten 'een Duitse uitdaging aan de wereld' voorhield. De uiterst linkse schrijver Günther Grass roerde even een 'pijnlijk' onderwerp aan, toen hij sprak over de eerste eis van medezeggenschap van de arbeider en democratisering van de bedrijven. Maar Schiller slaagde er uitstekend in dit principiële punt naar het tweede plan te werken, zodat het helder wordt wat socialisten in de welvarende Bondsrepubliek anno 1970 zelf nog onder socialisme verstaan. (Waar de klassenstrijd al niet toe kan leiden...)

Zinken

Wetenschappelijk onderzoek in Amerika heeft aangetoond dat negers slechte drijvers zijn. Dat heeft de Engelse natuurkundige Derek Cherrington verteld. Hij denkt dat dat wel eens het gevolg kan zijn van de dichtheid van spieren en de verdeling van lichaamsvet. Met regeringssteun mag Cherrington nu nagaan hoe het precies komt dat negers sneller zinken dan blanken. Zelf denkt hij dat hij daarmee een hoop kan leren over het sociale verschil tussen negers en blanken. Misschien kan hij er gelijk achter komen waarom nou juist blanken negers sneller laten vallen.

liefde en kennis

Tot liefde leidt, met liefde paart zich weten,
Sterk is hun band en harmonie.
Wetenschap vereend met geestelijk rijpen
Schakel van eeuwig onverbreekbare banden.

Wie schouwde in de levende bron van het leven,
Hij is vereend met het geheimnis der Liefde,
En de vreemde wordt hem tot een naaste,
En ontwijfelbaar weet hij roeping en licht der ziel.

P. WOSTOKOW (1948)

(Uit het Russisch vertaald door P. Krug)

De dichter P. Wostokow is in ons land nauwelijks bekend. Onder dit pseudoniem verbergt zich een filosoof, geograaf en econoom, die in de Stalintijd elf jaar (1945-1956) in gevangenissen en concentratiekampen doorbracht. Zijn poëzie, traditioneel van vorm, gaat uit van de in de ogen van de Sowjetautoriteiten wel zeer ketterse filosofie, dat de liefde de grondslag van leven en wereld is, een gedachte die wij ook bij Dante, bij Tolstoj en Dostojewskij vinden.

hoofdbestuur kop van jut op discussiedagen

De reeks regionale discussiedagen is voorbij. Een levendige bijeenkomst in Rotterdam (30 mei j.l.) vormde de afsluiting van wat het hoofdbestuur heeft willen zien als een experiment om de communicatie tussen leden en hoofdbestuur te verbeteren en vooral om meer mensen bij het beleid te betrekken. Inzet van de discussie: 'Moet het Humanistisch Verbond zich maatschappij-kritisch opstellen?'

Het is nog te vroeg voor een afgeronde nabeschouwing. De resultaten van de gesprekken zullen in de Verbondsraad worden afgewogen. Maar – *uiteraard voor zichzelf sprekend* – wil algemeen voorzitter mr M. Rood alvast wel zeggen: We hebben bereikt, dacht ik, een kleine 1500 mensen. Dat is honderd keer zo veel als het aantal hb-leden en tien keer zo weinig als het totale aantal leden. Qua opkomst heeft het dus zeker aan onze verwachtingen beantwoord. Wat het centrale onderwerp zelf betreft; gezien de duidelijke inhoud van de beleidsnota, wilden we eens peilen hoe men tegenover onze toekomstconceptie stond waarin de mensen maatschappelijk geëngageerder zullen zijn en we ons als verbond daar op moeten instellen.

Er zijn een aantal stromingen uitgekomen. Een die zegt: het HV is een geestelijk centrum en dat moet het blijven. Mijn eigen mening vorm ik wel als ik daar zin in heb, maar daar heeft het verbond niets mee te maken. Stroming nummer twee zegt: weliswaar een geestelijk centrum, maar de maatschappij verlangt dat we stelling nemen; máár individueel. Dáár mag het verbond zich slechts op richten. Ten derde is er de opvatting: alles tot je dienst, de privé-mening is heel belangrijk, maar we menen dat je er als organisatie ook 'in moet springen'. Welke mening overheerst zal de evaluatie in het HB en in de Verbondsraad binnenkort leren.

Er is gesuggereerd dat het HV 'aan politiek wil gaan doen' en de leden moesten worden 'omgepraat'.

Ik heb gelezen dat iemand dat denkt, maar mensen die goed kritisch geluisterd hebben zullen begrepen hebben dat dat bepaald niet de bedoeling is. Welnee. We hebben categorisch gezegd: het verbond is niet op weg een politieke partij te worden. Maar we dachten wel dat als het je ernst is met wat in de beleidsnota staat en waar het hele congres het mee eens was, dat het onze taak is de samenleving in een humaniserende richting te beïnvloeden. Dat je dat wel fijn op papier kunt schrijven, maar dat je het dan ook fijn zult moeten dóén! En dat één van de manieren om dat te doen bijvoorbeeld zou kunnen zijn op lokaal en regionaal niveau bij onderwerpen die zich daarvoor lenen te komen met je inbreng; te zeggen: dát vinden wij nou!

Er zitten in de VVD, de PvdA, D'66, PSP en in DS'70 groepen die daar wel en niet ontvankelijk voor zijn. Dwars door deze partijen heen zitten typisch buitenkerkelijke, humanistische of daarmee sympathiserende mensen. Die zouden we moeten benaderen. Nogmaals: dat gaat dwars door de partij-politieke opvattingen heen. We hebben gelukkig ook praktische suggesties gekregen. Daarmee zullen we zoveel mogelijk rekening houden.

In Rotterdam heeft bijvoorbeeld iemand gezegd dat het hoofdbestuur zich zeker moet uitspreken, maar ter voorkoming van een eventuele eenzijdigheid, zou er misschien een 'politiek comité' moeten komen voor advies aan het hb.

Maar het ging toch niet alleen om het 'verklaringsbeleid'?

Nee, zeker niet. Wat je zo opvalt is dat men vaak uitgesproken meningen heeft over wat het hb zou moeten doen en niet. Men ziet – of zegt – veel minder duidelijk wat de gemeenschappen zelf zouden kunnen doen. In ons ledenbestand is het heel opvallend dat ongeveer 1/3 lid is van een politieke partij. Als je je nou ten doel stelt de maatschappij in een bepaalde richting te beïnvloeden, zou het dan niet gewenst zijn dat zo'n bijzonder hoog percentage geëngageerde leden op plaatselijk of regionaal niveau proberen invloed uit te oefenen in politieke meningsvorming, voor zover die vragen van menselijke rechtvaardigheid, waardigheid, leefbaarheid raken. Door bijvoorbeeld een werkgroep in de gemeenschap die zich telkens de komende raadsagenda verschaft. Wat komt er aan de orde? Wat vinden wij als humanisten van punten die ons raken? Kunnen we daar raadsleden over benaderen? Zondag was ik in Emmen, en daar heb ik de vraag gewoon neergelegd. Er was iemand bij die net uit de raad kwam en die vond dat een geweldig idee. Volgens hem hebben raadsleden daar zeker behoefte aan.

Daar het hb de functie van kop van Jut vervulde is natuurlijk begrijpelijk en ook wel goed. Maar ik moet zeggen dat er erg weinig van terecht kwam als we verschillende onderwerpen naar de gemeenschappen terugspeelden.

Zijn discussiedagen als deze in wezen geen 'democratische schijnbeweging'? Dus net doen of de leden inspraak krijgen, maar aan hun uitspraken niet gebonden zijn?

De bedoeling was om bij de beleidsvorming meer mensen te betrekken. Als je nou vraagt ben je daar dan ook aan gebonden, dan zeg ik nee. We zijn gebonden aan het congres. Maar we zouden als hoofdbestuur wel ziende blind zijn als we 1500 mensen bij de beleidsvorming betrekken, en dat lukt ons; om dan vervolgens net te doen of we gek waren en gewoon doorgaan.

Dat is ook het antwoord van de Generale Synode van de Nederlands Hervormde kerk aan de critici die vinden dat de Algemene Kerkvergadering de uiteindelijke beslissingsbevoegdheid moet hebben.

Ha! Dat wist ik niet. Ik weet ook niet hoe de synode dat in praktijk brengt.

Je kunt je afvragen, ervan uitgaande dat deze discussiedagen voor herhaling vatbaar zijn, of ze binnen de organisatie van het HV een zekere formele status kunnen krijgen, eventueel ter aanvulling van het congres.

Dat is misschien iets ter overweging, maar zoals gezegd, daar gaan we eerst met de Verbondsraad over praten. We zijn erg vatbaar voor de suggesties die daaruit komen.

Hoe is uw eigen mening erover?

Ik vind één keer te weinig om daar veel over te zeggen. Ik hoop dat de Verbondsraad en het hoofdbestuur van mening zijn dat het experiment als zodanig niet mislukt is, want het was een experiment, en dat we volgend jaar iets dergelijks met een ander onderwerp zouden moeten doen. Als het ons opnieuw lukt een zo grote groep mensen erbij te betrekken, dan dacht ik dat het op z'n minst genomen de moeite waard is om na te gaan of we deze mensen een méér dan alleen vrijblijvende inspraak kunnen geven.

Eigenlijk heb ik op 't ogenblik niet zoveel tijd om te schrijven. Er is hier in huis weer een ontzettende doe-het-zelf campagne aan de gang, door mijzelf ontketend, met veel verf, kwasten en uitroepen van ergernis als het niet gaat, zoals men 't zich had voorgesteld en kreten van bewondering en genoeg, als het toch allemaal gelukt blijkt te zijn.

Lukken doet het overigens altijd, dat zou de ervaring ons nu wel zo langzamerhand geleerd moeten hebben maar al te groot optimisme is de goden verzoeken en dat wil zelfs een humanist niet voor z'n verantwoording nemen, zodat twijfel en wanhoop de boventoon voeren.

Veel ruimte om de pen te voeren hebben deze bezigheden-binnenshuis me dan ook niet gelaten de afgelopen weken. Een bekend voorjaarsverschijnsel.

Verder is er nog een ander voorjaarsverschijnsel, dat onze gemoederen ernstig bezighoudt: de krolsheid van onze jonge poes. We hebben twee poezen zoals u weet; een bejaarde dame, Toupie van twaalf jaar en een kleine argeloze spring-in-'t veld van één jaar, Teigetje.

In de niet zo heel verre toekomst zal Teigetje dezelfde operatie moeten ondergaan als Toupie een aantal jaren geleden, omdat een krolse poes op een bovenhuis nu eenmaal niet te harden is maar voor het zover is, wilden we zo graag, één keertje maar, een nestje. Dat is beter voor de poes en we vinden het zo schattig. Nu leek ons dat aanvankelijk geen probleem, want het broertje, Boris, woont vlak naast ons en komt een paar keer per dag over 't balkon naar ons toe; slaat met z'n poot tegen de keukendeur en geeft luide te kennen, dat hij erin wil.

Het spel van die twee is altijd weer een verrukkelijk gezicht. Op een dag, een paar maanden geleden, begon het spel ernst te worden; of nu ja, ernst, wat je ernst noemt, maar wij waren in grote spanning. Zou 't lukken? Helaas had Boris blijkbaar alleen maar het eerste hoofdstuk van het kattenvoorlichtingsboek doorgenomen: 'De kater bijt de poes in 't nekvel, waardoor de poes rustig wordt.' Onze Teigetje had er op 't laatst een heel kapot nekje van; ze was ijsig kalm en wachtte geduldig op wat er verder zou komen maar Boris wist niet verder. Dat was naar, voor ons ook, want de tijd begon te dringen. We hadden met het oog op onze vakantie verschillende schema's opgesteld voor een soort family-planning, zodat de katjes niet tijdens onze afwezigheid geboren zouden worden maar ook niet, als bontballetjes-op-pootjes, nog te klein om bij hun moeder vandaan gehaald te worden, op eigen houtje, zonder ons waakzaam oog, bezit van ons huis zouden nemen.

Met Boris lukte de opzet niet en de buurvrouw maakte aan onze illusies een einde door hem te laten castreren. Desondanks zit dat eerste hoofdstuk hem nog zo in 't hoofd geprent, dat hij het nog steeds niet laten kan Teigetje in haar nek te bijten als ze krols is, wat verwachtingen wekt, die wij met lede ogen aanzien. Maar waar zijn nog katers te vinden, die nog kater zijn?

We hebben er een gevonden; een mooie gitzwarte, geen ras of zo, maar z'n bazin vindt het zielig om hem te laten 'helpen' en nu wil ze hem 'iets te doen' geven. Nu, aan ons zal het niet liggen maar Teigetje dook meteen onder de bank toen we haar uit de mand lieten en vierentwintig uur later zat ze er nog, hoorde ik van de mevrouw. 'Stop ze dan maar onmiddellijk in de badkamer,' raadde ik per telefoon resoluut aan. In de badkamer had de mevrouw, op aanraden van de kattenfokvereniging, een cocosmat neergelegd. Ook moest er een wekker aan te pas komen, anders vermoeit de kater zich te veel.

We weten niet, wat dat betekent. Zij ook niet trouwens. De wegen van de natuur zijn ondoordringelijk. Ik hou u op de hoogte.

De islam heeft eeuwenlang in de Arabische landen, in Turkije en Perzië een overheersende positie weten te behouden. Het geloof had een beslissende invloed op cultuur en levensstijl, op sociale verhoudingen en maatschappelijk verkeer, op de positie van de vrouw en de niet-islamitische minderheden in het ottomaanse rijk tot 1918. De Turkse sultan was tevens kalief der gelovigen, d.w.z. opvolger van de profeet Mohammed en als zodanig geestelijk leider van alle islamieten. Zijn stem was beslissend inzake politieke en juridische problemen.

In 1918 verdwijnt het eeuwenoude Ottomaanse rijk. In 1923 roept Kemal Atatürk de republiek uit. Hij wil een laïcistische, geseculariseerde staat. Eerst wordt de sultan in 1922 van de troon gestoten, daarna wordt in 1924 ook het kaliefaat afgeschaft. Atatürk ¹⁾ bevordert in navolging van West-Europa, de scheiding van religieuze- en staatsbelangen, voert de Gregoriaanse kalender in (1925), maakt een einde aan de positie van de islam als staatsgodsdienst (1928), voert het Latijnse alfabet in (1928) en streeft naar een algehele modernisering, waardoor ook sluier en fez zullen moeten verdwijnen en de weg geopend zal worden voor de vrouwenemancipatie.

'Al onze moeilijkheden komen voort uit het misbruik van de godsdienst in de staat... Godsdienst is een persoonlijke zaak', verklaarde Kemal Atatürk. Maar bovendien verkondigde hij: 'Wij moeten dit land een plaats geven, dat zijn naam waardig is. Wij moeten het het beste uit onze eigen cultuur geven, maar ook het beste dat wij aan andere culturen kunnen ontleenen...'. De nationalist Atatürk was realist genoeg om te begrijpen, dat zijn land van andere landen kon leren.

Helaas is Atatürk in 1938 gestorven. Zijn levenswerk, een moderne Turkse staat, bleef onvoltooid. De secularisatie werd afgeremd en na de Tweede Wereldoorlog konden de reactionaire islamitische leiders onder premier Menderes hun verloren posities weer enigszins herwinnen. Het moderniseringsproces op het platteland werd vertraagd (men leze hierover Mahmut Makal 'A village in Anatolia' (Londen, 1954) ²⁾). De andere islamitische landen en met name de Arabische landen misten een staatsman van het formaat van Atatürk. Libanon en Syrië bleven bovendien tot 1936 mandaatgebied van Frankrijk, Irak tot 1930 van Engeland. In andere Arabische landen als Saoedi-Arabië, Jemen en Transjordanië konden (ook na de Tweede Wereldoorlog!) feodale vorsten zich handhaven en met hen de reactionaire islamitische leiders. Van hervormingen in de geest van Atatürk was geen sprake. De islam behield zijn conservatief karakter en invloed.

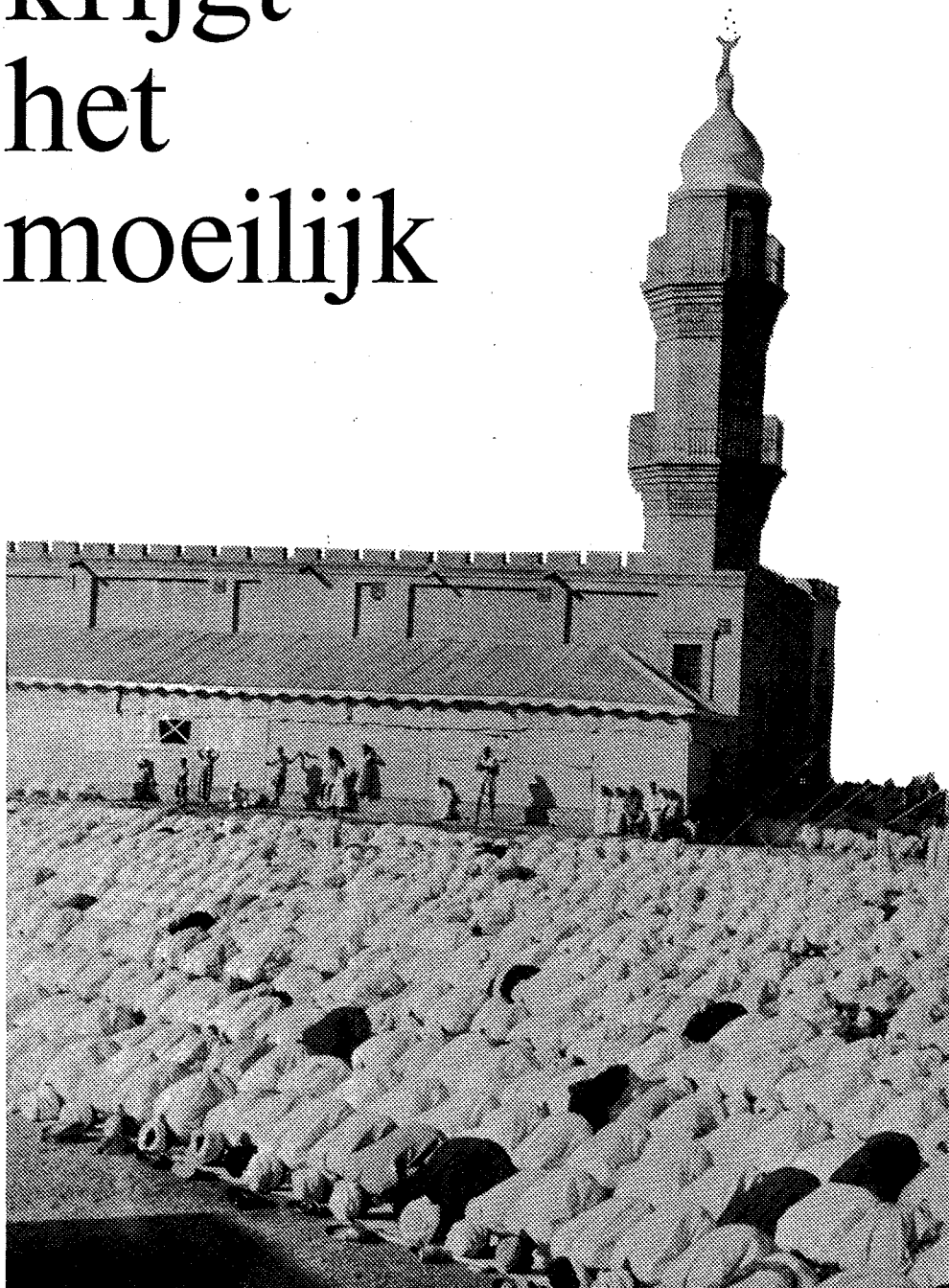
Het streven gebruik te maken van westerse kennis en techniek, kenmerkend voor Atatürks beleid, vond in de Arabische landen alleen waardering bij de jonge, radicale intelligentsia. Westerse ideeën over economisch beleid, democratie, sociale rechtvaardigheid, nationaal besef ontmoetten fel verzet bij de feodale sjeiks en pasja's, die zich in de mandaatgebieden van Frankrijk en Engeland bovendien gesteund zagen door de westerse ambtenaren en militairen, die boven alles de status quo wilden handhaven.

Ook na de Tweede Wereldoorlog konden reactionaire leiders en vorsten zoals Saoed en Feisal in Arabië en Faroeek in Egypte hun positie behouden. Hun uitgangspunt was dat de islam niet verenigbaar kon zijn met moderne maatschappelijke opvattingen en zeker niet met het socialisme. Eenzelfde standpunt werd ingenomen door de uiterst conservatieve Moslimse Broederschap.

In 1952 greep Nasser in Egypte de macht. Hij meende, dat islam en socialisme wél verenigbaar waren en zelfs poneerde hij, dat de door de Profeet gestichte eerste islamitische staat een socialistische was.

Een derde opvatting werd verkondigd door de aanhangers van de Baath ('Herontwaken')-partij. Deze werd in 1943 gesticht door een gewe-

de islam krijgt het moeilijk

zen lid van de Syrische communistische partij, Michel Aflak, die in Parijs had gestudeerd. Een andere ex-student aan de Sorbonne Salak ad-Din Bitar trad op als eerste Baath-premier van het revolutionaire bewind in Syrië in 1963. Deze beide revolutionairen hadden in het westen kennisgenomen van nieuwe, radicale politieke ideeën. De Baath-partij was blijkens het devies 'Eenheid, vrijheid en socialisme' pan-arabisch, nationalistisch en 'socialistisch' (ook al moet men dit socialisme niet te zeer met westerse maatstaven beoordelen). Deze drie elementen waren uiteraard niet-godsdienstig. De islam werd in feite enigszins naar de achtergrond gedrongen.

De Baath-partij kreeg veel aanhang onder studenten en radicale officieren en toonde zich een ernstig concurrent van Nasser, met wie de Baath-partijen in de verschillende Arabische landen nu eens samenwerkten, dan weer in conflict geraakten. De aanhang van de communisten bleef gering. Moskou telde zijn volgelingen vooral onder enkele vertegenwoordigers van de intelligentsia, het in aantal zeer geringe industrie- en stedelijk proletariaat en de niet-islamitische en niet-Arabische minderheden.

De vraag rijst welke positie de islam onder de jonge radicalen innam. Zoals gezegd bleef Nasser (anders dan Atatürk) de islam trouw. Ook vele aanhangers van de Baath-partij wilden geen breuk met de islam. Maar in deze partij klonken ook stemmen als die van de Syrische officier Ibrahim Khlass, die in 1967 schreef: 'De Arabische natie stelt zich vragen. Een ervan betreft de vraag naar de methode, die haar in staat zal stellen zich weer bij de karavaan van de wereldbeschaving aan te sluiten. Tot nu toe heeft de Arabische natie zich tot Allah gewend; zij heeft oude waarden gezocht in de islam en het christendom, zij heeft zich verlaten op feodalisme en kapitalisme of andere systemen van voorbije tijdperken. Maar alles tevergeefs, want al die waarden hebben van de Arabier een misserabel, berustend mens gemaakt, een fatalist, een afhankelijk, die zijn lot draagt onder het herhaaldelijk prevelen van de rituele fraze: 'Er is geen redding noch macht buiten de Almachtige God'. Wij hebben geen behoefte aan een mens die bidt en die knielt, die zijn hoofd in onderdanigheid buigt of die aan God vraagt om genade en vergeving. De nieuwe mens is een socialist, een revolutionair...' ³⁾

Uiteraard veroorzaakte dit artikel de nodige beroering. Nieuwe opschudding volgde in 1969. Toen werd in Beiroet een proces aanhangig gemaakt tegen dr. Sadek al-Azm, schrijver van het boek 'Kritiek van het religieuze denken'. Het geschrift werd in de herfst van 1969 in beslag genomen, hetgeen wel tekenend is voor de situatie in Libanon, dat toch wel één van de meest ontwikkelde Arabische landen is. Al-Azm had in Beiroet en in de Verenigde Staten gestudeerd en was enige tijd docent in de filosofie aan de Amerikaanse universiteit van Beiroet. Ideeën, die in West-Europa reeds meer dan een eeuw geleden door linkse radicalen werden verkondigd, treft men ook aan in het boek van Al-Azm. Hij meent, dat verschillende Koranteksten als mythen beschouwd moeten worden en onverenigbaar zijn met de hedendaagse wetenschappelijke inzichten. Voorstellingen als die van een duivel verwijst hij naar het rijk der fabelen. Hij waagt het aan te tonen, dat allerlei islamitische voorstellingen de toets der wetenschappelijke kritiek niet kunnen doorstaan, ja zelfs een rem vormen voor een ontwikkeling van de wetenschap. Islamitische leiders gingen een confrontatie met de wetenschap uit de weg en zorgden ervoor, dat de islam niet ontwaakte uit zijn 'dogmatische sluimer'.

Al-Azm kreeg steun van linkse groeperingen, die meenden, dat niet Al-Azm aangeklaagd moest worden 'maar de islam, die de moderne revolutie van de Arabische volken dreigt te verstikken'.

Al-Azm verklaarde blijkens de 'Neue Zürcher Zeitung', dat hij een revolutionair, materialist

en marxist is, die tot de conclusie is gekomen, dat de religieuze tradities de wetenschappelijke ontwikkeling afremden, waardoor de Arabische landen steeds de mindere van Israël bleven. Wetenschap werd in de Arabische landen veelal gezien als een produkt van westerse, koloniale mogendheden. Een kritisch onderzoek van de islamitische tradities werd gelijkgesteld met verraad aan de Arabische wereld.

De steen, die Al-Azm in de modderige Arabische vijver wierp, veroorzaakte de nodige deining. De moefiti van de Libanon waarschuwde in felle bewoordingen tegen de gevaarlijke ideeën, die 'met het wereldzionisme overeenstemden' (!). Of Al-Azm verder vervolgd zal worden of niet, is in feite niet het belangrijkste. Belangrijk is, dat een filosoof (evenals zijn materialistische en positivistische voorgangers in het negentiende-eeuwse West-Europa) de duidelijke discrepantie tussen geloofsvoorstellingen en moderne wetenschap heeft aangetoond. Een ingrijpend cultureel en maatschappelijk proces is op gang gebracht.

De ongunstige positie van de Arabische landen in het conflict met Israël zal tot een verdergaande radicalisering leiden. Oude, conservatief-islamitische regimes kunnen zich steeds moeilijker staande houden. Jemen, Zuid-Jemen, Soedan en Libië kregen een links bewind. Hoe lang zal Hoessein van Jordanië zich nog staande kunnen houden?

De radicalisering blijkt ook uit andere feiten. De Baath-partij in Irak zoekt niet alleen toenadering tot de communisten, maar neemt ook bepaalde gedachten van het marxisme (zoals de klassenstrijd) in haar ideologie op. De Baathisten hebben wel kritiek op de communisten, maar vooral omdat deze volgens hen niet radicaal genoeg zijn! ⁴⁾. Bovendien verzetten zij zich tegen een vreedzame oplossing van het conflict met Israël, zoals, naar hun mening, Nasser nastreeft. (Ook Moskou wenst geen nieuwe, riskante oorlog!) Evident is, dat oude zekerheden in de Arabische wereld aan het wankelen zijn gebracht. De islam is een onderwerp van discussie geworden ⁵⁾. Er is bv. de vraag of er geen controversie groeit tussen de eisen van de moderne industriële maatschappij en de godsdienstige voorschriften. Het is wel merkwaardig dat in het recente rapport van de nog altijd confessioneel Katholieke Volkspartij over het Midden-Oosten wordt gezegd: 'Men kan slechts hoop

koesteren op een gestaag voortschrijdende secularisering in Israël en in de Arabische wereld', dit in verband met de oplossing van de huidige conflicten!

Het is moeilijk de huidige invloed van het communisme in het Nabije Oosten te peilen. Hierbij moet men wel onderscheid maken tussen *politieke* invloed (tengevolge van wapenleveringen en economische hulp) en *ideologische* invloed. De Arabische radicalen zoeken hun eigen weg. Het Arabisch socialisme blijft vooralsnog een vage ideologie, waarin ook marxistische elementen zijn te onderkennen. Dit wil echter nog niet zeggen, dat het Arabisch socialisme hierdoor gemakkelijk aansluiting zal vinden bij de heilsleer uit Moskou. Het communisme laat zich moeilijk verzoenen met het Panarabisme en zijn droom van één machtige Arabische wereld. Ook is er een groeiend nationalisme te onderkennen, een fenomeen, dat in de oude islamitische wereld van het Ottomaanse rijk onbekend was. Dan is er nog een niet te verwaarlozen factor. Het huidige polycentrisme in de communistische wereld, de kwestie Tsjechoslowakije, maar vooral de breuk met China en het streven van Mao in de Arabische landen en Afrika aanhang te verwerven, heeft de ideologische invloed van de Sowjet-Unie bepaald niet versterkt ⁶⁾. Bovendien richt het Moskou-communisme (anders dan de Peking-variant) zich in de eerste plaats tot het industrieel proletariaat, dat in de Arabische wereld nauwelijks enige rol speelt. Voortdurend van het op het ogenblik schijnbaar uitzichtloze conflict met Israël zou er evenwel toe kunnen leiden, dat de Arabieren (en zeker de Palestijnen) zich meer en meer op Moskou of Peking gaan richten. De positie van Nasser is intussen weinig benijdenswaardig. Tegen zijn zin is hij na de juni-oorlog steeds meer afhankelijk geworden van Moskou.

Nieuwe leiders en een nieuwe generatie dienen zich aan. De Palestijnen gaan meer en meer een eigen, onafhankelijke koers varen. De interne spanningen in de Arabische wereld nemen toe. Men moet zich afvragen welke gevolgen de geschetste radicalisering heeft voor Israël en ook voor Europa.

P. KRUG

1) Zie mijn artikel 'Mustafa Kemal Atatürk herdacht' Rekenschap december 1963.

2) Zie hierover ook het artikel 'Moderne Turkse letterkunde' van Inge Acker-van Eyk, dat in het juli-nummer 1970 van 'Oost en West' verschijnt.

3) Geciteerd bij L. C. Biegel: Het Midden-Oosten, haard van spanningen en conflicten. Hilversum, 1967, pag. 206.

4) Vgl. het artikel 'Die Baath-Partei und ihre progressistischen Rivalen' Neue Zürcher Zeitung, 12 mei 1970.

5) Zie hierover R. Peters 'Recente discussies rond de Islamitische vastenmaand, Ramadan' Internationale Spectator, 22 november 1969.

6) Zie hierover ook het artikel van Cor Huisman 'Positie en invloed van het communisme in het Midden-Oosten' Oost-West, juli/aug. '68.

Straatbeeld in Cairo

Verontruste liberalen zetten beraad voort

De 'Beginselgroep 1970', op 9 mei opgericht door een kleine twintig verontruste liberalen, houdt 20 juni a.s. een (besloten) vergadering, ter bespreking van de verdere plannen.

De groep keurt de huidige koers van het hoofdbestuur, 'tot uiting komende in eenzijdige politieke verklaringen', af.

In het toegangsbewijs (aan te vragen bij o.a. dr P. D. van Roijen, Emmastraat 1 in Assen) wordt verder opgemerkt dat de groep tegen het komende congres van het Humanistisch Verbond, juni 1971 te Amsterdam, voldoende aanhang wil bezitten, 'teneinde aan haar streven kracht te kunnen bijzetten'. Plaats van samenkomen: Hotel Monopole, Stationsplein 6 in Amersfoort. Aanvang 14.00 uur.

Men mag zich verbazen dat de normen van de jeugd zo snel veranderen – ze veranderen niet sneller dan de maatschappelijke structuur waarin de jeugd leeft, en het zou wel eens kunnen blijken dat de kiemen van een cultuur, spelregels voor een post-industriële wereld, in de afgelopen jaren voor onze ogen zijn ontsproten. Een tweetal Amerikaanse onderzoekers, Josephine Gottsdanker en Anne Pidgeon, beiden werkzaam aan de University of California te Santa Barbara, heeft zich afgevraagd of de literaire voorkeur van de jeugd geen aanwijzingen kon inhouden over hun waardensysteem; driehonderd jonge mensen die zich in 1964 aan de University of California hadden laten inschrijven werden vier jaar later aan een enquête blootgesteld. De helft van deze groep vertegenwoordigde een doorsnee van de totale groep studenten die zich in 1964 had laten inschrijven, de andere helft werd gekozen op grond van bijzondere begaafdheid.

De vraag luidde: Welke boeken die je in de afgelopen vier jaar hebt gelezen hebben de meeste invloed op je uitgeoefend?

Een uitgebreid verslag van dit onderzoek vindt u in het *Journal of Higher Education* van mei 1969; de essentie, voor zover die in mijn kraam te pas komt, is vrij kort samen te vatten. Veertig procent van de door deze groepen verorberde lectuur bestond uit belletristie, twintig uit maatschappelijk of politiek georiënteerde boeken, tien procent was godsdienstig van stof; filosofie, psychologie, techniek, biografieën, poëzie en kunstgeschiedenis vormden telkens het onderwerp voor vier tot acht procent van de geciteerde boeken.

Hoewel de meeste studenten uit hetzelfde milieu kwamen, de groep blanke 'middle-class' bewoners van Californië's zuiden, werden maar twee schrijvers door meer dan tien procent van de studenten uit een van beide groepen genoemd: Camus en Hesse.

Voor de grap even een tabelletje:

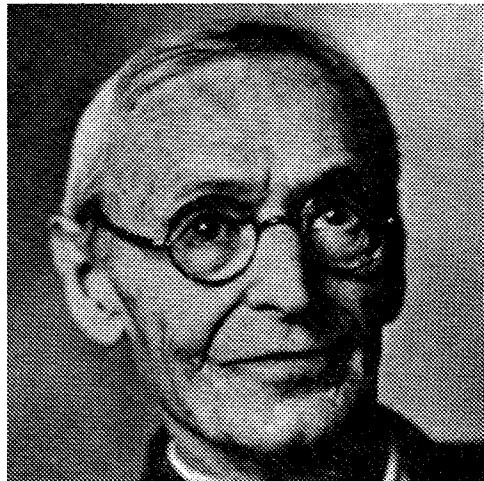
genoemde schrijvers	percentage in de doorsnee-groep	percentage in de begaafde-groep
Albert Camus	12	9
Hermann Hesse	7	11
J. R. R. Tolkien	3	8
Feodor Dostojewsky	3	7
Jean-Paul Sartre	7	3
De Bijbel	6	3
Erich Fromm	4	4
Ayn Rand	3	5
Malcolm X	3	5
John Steinbeck	6	2

Hoewel de significantie van de verschillen die uit deze tabel blijken, voor een geschoold socioloog misschien dubieus zijn, zie ik duidelijk hoe twee culturen langzaam uiteen groeien: die van de goed geschoolde doorsnee met een waardensysteem dat slechts gradueel afwijkt van dat waarmee men is grootgebracht en dat van een groep die, misschien bewuster, de wereld ondergaat als een stelsel van ongecoördineerde steeds sneller optredende veranderingen en die naar houvast zoekt, naar waarden die relevant kunnen zijn in zulk een wereld.

Camus, Sartre, de Bijbel en John Steinbeck zijn boeken van de generatie die kort na de Tweede Wereldoorlog opgroeide, zij vormen het onvervreemdbaar geestelijke eigendom van de wel-doorvoede en goed opgevoede blanke liberale ouders, die doorsnee kindertjes scheppen naar hun evenbeeld. Hesse, Tolkien en Dostojewsky daarentegen zijn dromers, utopisten, onaangepaste bestrijders van de consumptiemaatschappij, en Tolkiens heilwens 'Moge het haar op je voeten nooit uitvallen' zou vreemd klinken in de Grote Club.

Hermann Hesse vertegenwoordigt blijkens de tabel de grootste gemene deler van belangstel-

hermann hesse's herrijzenis

ling bij de begaafde groep Amerikaanse studenten; daarom heb ik nu eindelijk gehoor gegeven aan de goede voornemens die bij het doorlezen van dit onderzoek bij me opwelden, daartoe gesterkt door recente activiteiten van de Bezige Bij en de Arbeiderspers, en ben De Steppenwolf gaan lezen, met Narziss en Goldmund toe. Honderdduizenden lezers, vooral in Amerika, maar ook in Duitsland, zijn mij daarbij voorgegaan, sedert Hesse in 1962 door Suhrkamp weer aan de vergetelheid werd ontrukkt.

Niet voor niets heeft Timothy Leary, de geleerde pleiter voor bewustzijnsverruimende middelen, Hesse de belangrijkste schrijver van deze eeuw genoemd. Voor de radicale pioniers in de Amerikaanse 'underground' moet het lezen van Hesse inderdaad een openbaring zijn, want Hesse is een hippie avant la lettre, een volbloed romanticus die de uitersten van zinnelijk genot en geestelijk lijden onder woorden brengt, een machtige 'guru' die de volle subtiële ervaring van een wild leven overdraagt, een rusteloze vreemdeling, een nazaat van Villon, van Ruskin, Brentano, Thomas Hardy, een profeet van het onbestendige.

Hugo Ball, die eveneens rusteloze dwaler tussen Dada en Rome, schreef in 1927 een biografie van Hesse ter gelegenheid van diens vijftigste verjaardag; daarna pas verscheen Hesses belangrijkste werk, en pas vijfendertig jaar later, in 1962, overleed de kluisenaar van Montagnola, de tuinier, peinzers, schilder en schrijver, 'een tijdverkwister, een gemakzuchtig en werkschuw mens, om van andere slechte eigenschappen maar niet te spreken' (Hesse in Nürnberg Reise, 1927). Hesse vertelde Ball over zijn jeugd, zijn vlucht uit de kloosterschool, zijn in India opgegroeide moeder, dochter van een missionaris, over zijn eigen reis naar India, zijn zenuwcrisis in 1916, zijn langdurige psychoanalyse; doordat Hesse op zulk een directe manier zijn levenservaring in literatuur omzet, is biografisch materiaal over Hesse vaak heel instructief.

India speelt een belangrijke rol in Hesses werk en vormt het decor voor zijn legende *Siddhartha* (1922), het verhaal van de vrome zoon van een Brahmaan, die nergens rust vindt, noch in de ascetische strengheid van een priesterlijk leven noch in de woeste roes van zinnelijkheid, maar voor wie de Boeddhistische 'weg naar binnen' uiteindelijk redding biedt. Dit motief van de twee levens komt voortdurend voor bij Hesse, nu eens zijn de personages in zichzelf gespleten zoals de desperate *Steppenwolf* Henry Haller, dan weer zijn de ascese en de zinnelijkheid verdeeld over twee protagonisten, zoals in *Narziss und Goldmund*.

Een verder onderzoek naar frequent terugkerende motieven bij Hesse zou waarschijnlijk de vele onderaardse connecties tussen zijn verhalen verduidelijken; maar alleen al een opsomming van de thema's en motieven die zonder nauwkeurige analyse zo uit het geheugen komen rol-

len na het lezen van een paar van Hesses boeken geeft een globaal beeld van de eigenaardige en fascinerende atmosfeer die heel zijn werk typeert. De verschrikkingen en verrukkingen van de eenzaamheid zijn zo'n motief, de grenzeloze verlatenheid van de Steppenwolf en diens koppige weerstand tegen alle loze sociale contacten, de harde strijd tegen vorst en honger van de zwerver Goldmund en diens opgetogenheid over de schoonheden van voorjaar en zomer.

Ook het rustieke decor hebben vele van Hesses werken gemeen, prachtige taferelen met Breugheliaanse dorpjes, riviertjes, bossen, kolenbranders, herbergen; brood en wijn hebben voor Hesse sacrale betekenis.

Freud moet veel voor Hesse hebben betekend, en diens psycho-analytische methode heeft zijn sporen duidelijk nagelaten. De jonge noviet Goldmund kijkt hoog op tegen zijn leraar aan de kloosterschool, de ascetische jonge monnik Narziss. Maar Narziss weet de jongen duidelijk te maken dat een kloosterleven niet bij hem zou passen. Hij laat Goldmund in gesprekken lang vergeten jeugdherinneringen ophalen, en door deze jeugdsituatie tot zijn bewustzijn toe te laten vindt Goldmund de vrijheid zijn eigen weg te zoeken. In plaats van geleerdheid en deugd jaagt hij vrouwen na, hij zwerft door bossen, dorpen en steden, houdt zijn vijanden met het mes in bedwang, moordt, hoereert, dwaalt door streken waar de pest heeft huisgehouden, neemt deel aan orgieën van wellust op de rand van de graven. Maar tegelijkertijd groeit hij uit tot een groot kunstenaar, een begenadigd houtsnijder. Na vele jaren redt Narziss zijn leven bij toeval, als hij op het punt staat opgeknoot te worden wegens een ongeoorloofde verhouding met de minnares van de plaatselijke graaf. Daarmee is de kring rond – nu is Narziss niet langer de leraar, maar veeleer de gelijkwaardige tegenpool van Goldmund: de denker die zijn leven lang heeft gestreefd om de filosofie te zuiveren van reële trekjes en het volmaakte in de pure abstractie heeft gezocht, wordt tot in het diepst van zijn innerlijk geraakt door de intensiteit van Goldmunds kunstenaarschap, gevoed door beelden van de werkelijkheid en een leven vol extreme ervaringen. De structuur van dit verhaal, maar vooral de typologie, vertoont duidelijke sporen van een door de psycho-analyse beïnvloed wereldbeeld, een stelsel van polariteiten. 'Alle vormen van bestaan leken te berusten op het twee-zijn, op tegenstellingen; je was vrouw of man, of wel landloper ofwel burgermannetje, ofwel verstandig of gevoelig – er bestond nergens een mogelijkheid om inademen en uitademen, man-zijn en vrouw-zijn, vrijheid en orde, drift en geest tegelijkertijd te beleven, je moest altijd voor een van de twee betalen met het verlies van de ander, en het een was altijd even belangrijk en begerenswaardig als het ander.'

Deze overpeinzing van de oude zwerver Goldmund duidt een probleem aan waar alle perso-

nages bij Hesse mee worstelen. Henry Haller, de volkomen vereenzaamde en van alle burgerlijke normen losgeraakte Steppenwolf snuift met welbehagen de geur van boenwas op, en kan in mystieke vervoering uren staren naar een goedverzorgde kamerplant van zijn hospita.

Ook de doodsangst is een voortdurend terugkerend motief bij Hesse, en gaat gepaard met een intens verlangen naar de dood. In *Steppenwolf* geeft Hesse een uiterst knappe typologie van de zelfmoordenaar: 'Het is een kenmerk van de zelfmoordenaar dat hij zijn ik, onverschillig terecht of ten onrechte, als een bijzonder gevaarlijke, twijfelachtige en riskante kiem van de natuur ervaart, dat hij zich steeds buitengewoon kwetsbaar en in gevaar acht, zo, als stond hij op de allersmalste rotsput...'. Het zijn bepaald geen zwakke naturen, maar zoals sommige mensen bij het minste en geringste kou vatten, zo hebben 'zelfmoordenaars' de neiging zich bij de geringste tegenslag intensief aan de voorstelling van zelfmoord over te geven. Bij een metafysische beschouwing, zegt Hesse, 'blijken de zelfmoordenaars door een schuldgevoel van het individu te zijn getroffen, als die zielen die niet meer de voltooiing en vervolmaking van henzelf als doel erkennen, maar hun oplossing, hun teruggaan naar de moeder, naar God, naar de kosmos.'

Vervolgens legt Hesse uit hoe sommige 'zelfmoordenaars' uit hun zwakte kracht en steun weten te putten. Henry de steppenwolf, illustreert deze gedachtengang: 'Ik ben toch nieuwsgierig te zien hoeveel een mens eigenlijk kan verdragen! Is de grens van wat nog te verdragen is bereikt, dan hoeft ik alleen maar de deur te openen en ik ben er van af.'

Achter de meest krasse werkelijkheid staat bij Hesse steeds een beeld van het volmaakte. De zinnelijkheid drijft Goldmund jaar in jaar uit van de ene vrouw naar de andere; soms blijft hij een nacht, soms een jaar, maar steeds wordt hij verder gedreven naar nieuwe seksuele ervaringen; in elke vrouw, oud of jong, mooi of lelijk, ziet hij iets unieks dat zijn belevenissen kan aanvullen. Maar steeds staat op de achtergrond het beeld van de oervrouw, de almachtige moeder. Stervend zegt Goldmund: 'Zij is overal. Zij is het leven geweest, de liefde, de wellust, maar ook de angst, de honger, de hartstochten. En nu heeft zij de gedaante aangenomen van de dood, zij heeft haar vingers in mijn borst.' Achter de vreselijkste taferelen van vergankelijkheid, in tijden van pest en oorlog, blijft steeds de kunst zichtbaar als symbool van onvergankelijkheid, als teken van in materiaal gevangen geest die de dood overleeft. 'Misschien, bedacht hij, is de wortel van alle kunst en wellicht ook van alle geest de vrees voor de dood.' Het lezen van Hesse roept intense emoties op. Alle zekerheden die men als axioma's om zich heen heeft verzameld om zich achter te verschansen worden omgetrapt; de zwerver wordt zich bewust hoe hij vlucht voor de verantwoordelijkheid en een gedeelte van de ervaring, volkomen mens te zijn, verzaakt; de gezeten burger voelt hoe laf hij alle existentiële risico's uit de weg gaat – beiden worden zich bewust van de geweldige belevenissen en de schat van ervaringen die één leven te bieden heeft, als het intens genoeg wordt geleefd. Dat is misschien Hesse's aantrekkingskracht voor de jeugd – zijn les dat men zich midden in de chaos kan storren om orde te vinden, dat de volmaakte liefde achter de meest onbeholpen ervaringen schuilt, dat eenzaamheid en dood ieder van ons vrees aanjagen, dat de kunst de vrucht van deze vrees kan zijn, 'dat achter al het persoonlijke het onpersoonlijke staat, het goddelijke, en dat pas daar de werkelijkheid ontstaat en het leven geleefd kan worden.'

DERK SALOMONS

(Dit artikel verscheen eerder in het Algemeen Handelsblad)

IK denk er ZO over

(De redactie behoudt zich het recht voor om brieven te bekorten)

a-politiek

Mijns inziens is het humanisme een levensbeschouwing voor socialist en voor liberalen. Deze beide politieke richtingen kennen aanhangers met inzichten variërend van meer behoudend tot zeer vooruitstrevend.

Naar mijn persoonlijke mening staat het humanisme boven de tegenstelling evolutie-revolutie, doch betekent een gezindheid van verdraagzaamheid jegens anderen van goeden wille en een drang naar vrijheid met verantwoordelijkheid jegens de ander.

Derhalve meen ik het Humanistisch Verbond en deszelfs Hoofdbestuur te moeten zien als een a-politieke organisatie, die zich zeer wel kan bezighouden met studiegroepen e.d., doch zich dient te onthouden van politieke uitspraken en eventuele acties. Wie aan politiek wil doen (wat zeer noodzakelijk is), doe dit in een der politieke partijen of vervorme een andere organisatie, doch niet het H.V.: Het Humanistisch Verbond is er voor jong én oud, voor bedachtzamen én hardlopers, voor vogels van diverse pluimage die de vrijheid van geest liefhebben.

M. K. J. J. TER KUILE, Rotterdam

overgevoelig

M. en W. begeeft zich toch wel buiten haar doelstelling, door zich in deze affaire betreffende het ASVA-congres te mengen. Dit is toch een duidelijke politieke zaak, waarbij het humanistische gezichtspunt bepaald niet in het geding is. Het tegendeel kan zelfs gesteld worden.

Het is toch voldoende duidelijk, dat de politieke werkelijkheid, zoals deze in ASVA-kringen wordt aangehangen, bepaald niet uitgaat van een humanistische mensbeschouwing. Uit dien hoofde zou M. en W. het besluit van het presidium van de universiteit juist moeten toelichten. Daarnaast zou het gewenst zijn een vorm van antisemitisme te signaleren, welke zich thans in bepaalde landen voordoet onder het etiket antizionisme.

Dat een gehoor van studenten kritisch genoeg zou zijn lijkt mij zeer optimistisch, zeker indien men reeds bevooroordeeld is door bepaalde dogmatische uitgangspunten, waarbij juist geen te grote kennis van zaken gewenst is. Beluistert men de uitspraken op studentenbijeenkomsten zoals deze via de t.v.-reportages tot ons komen, dan blijkt dit overduidelijk.

Ir. K. JOUSTRA, Leidschendam

Het is tot onze spijt een misverstand te menen dat het de doelstelling van Mens en Wereld is alléén te spreken wanneer 'het humanistisch gezichtspunt' in het geding is. M&W stelt zich een ruimer doel voor ogen: naast informatie een humanistisch getinte visie te geven op die onderwerpen die in het licht van de beginselverklaring van het HV vragen oproepen of stellingneming eisen. Het kritiseren van bijvoorbeeld een politieke beslissing betekent in deze opvatting dus geenszins dat het HV of Mens en Wereld 'aan politiek doet'.

Ter illustratie kunnen we 'doelstelling publiciteit' citeren, zoals die besproken is in de stich-

ting 'De humanistische pers', de uitgever van Mens en Wereld:

Het Humanistisch Verbond wil organisatorisch vorm geven aan het humanisme als levens-overtuiging;

de humanistische levensovertuiging wordt gekenmerkt door een kritische, niet aan dogma's gebonden visie op de mens en op zijn mogelijkheden tot het realiseren van een rechtvaardige wereld;

de publiciteit van het Verbond zal daarom in het algemeen gericht moeten zijn op versterking van het kritisch bewustzijn, alsmede op het signaleren en waar mogelijk ondersteunen van alle kanten die in het wereldgebeuren werken in de richting van een menswaardige samenleving;

een van de doeleinden van de door en namens het Verbond bedreven publiciteit is de versterking van het Verbond als centrum van activiteit voor het verwezenlijken van de humanistische denkbeelden en beginselen.

(red.)

de brief uit ermelo (I)

In M. en W. van 23-5-'70 staat in het artikel 'Een ondoordachte brief uit Ermelo' de volgende zin: 'Het gehoorzamen-onder-voorbehoud is in strijd met de krijgstuicht en wie daár tegen is, moet als uiterste konsekwentie dienst weigeren'. Als je dienst weigert moet je voor een commissie verschijnen die 'onderzoekt' of je geweten wel echt is als je geen medemens wilt doden. Jongens die zich beschouwen als protest-soldaten zullen (nog) niet door deze commissie erkend kunnen worden want ze hebben geen *onoverkomenlijke* gewetensbezwaren.

Iets verder in dat artikel van Casper Vogel citeert hij Mr. Warburg die zei: 'Dat medeverantwoordelijkheid dragen voor de uitvoering van een dienstbevel (let op het woordje bevel) niets nieuws is. Het 'Befehl ist Befehl' is in de Nederlandse krijgsmacht theoretisch uitgebannen.' Wat hier staat is precies in tegenspraak met de in het begin van dit stukje aangehaalde zin. Theoretisch kan men wel iets uitbannen maar dan moet je wel kijken naar de praktische behandeling van actieve leden van de VVD en BVD. Dan zie je dat theorie en praktijk, gelijk eerder gesteld, met elkaar botsen.

Een heel andere vraag is die waarom het leger er eigenlijk is.

Antw.: om je te beschermen tegen ongewenste indringers.

Vraag: waarom valt de indringer binnen met een leger dat ook in z'n eigen land z.g. defensief is?

Antw.: hij wil zijn macht behouden of uitbreiden.

Vraag: waarom wil hij dat dan?

Antw.: omdat het in onze kapitalistische maatschappij voor de grootindustriëlen, bankiers, etc. van belang is voor het rendabel maken van hun geld.

In '40-'45 waren wij zelf het slachtoffer; nu zijn het Vietnam, Latijns Amerika, Mozambique, enz., enz.

CEES NOORDEWIER, Deventer

Stichting Humanistisch Opleidingsinstituut

In september begint een nieuwe cursus voor de opleiding van:

a. Geestelijk raadslieden b. Vormingsleiders

De cursus duurt drie jaar. Gedurende twee jaar worden van september tot en met juni kolleges gegeven in Utrecht, 's zaterdags om de veertien dagen van 14-18 uur. In het derde jaar valt een stage. De cursus houdt er rekening mee dat de cursisten doorgaans een dagtaak vervullen.

Vakken zijn: humanistiek, filosofie, andragogie/pedagogiek, groepswork, kennis van het christendom en de bijbel, kennis van de niet-westerse religies en sociologie. In overleg tussen docenten en cursisten kunnen wijzigingen in het vakkenpakket aangebracht worden.

Vereisten zijn: een middelbare schoolopleiding en enige jaren voortgezette studie. Leeftijd bij voorkeur tussen 25 en 35 jaar. Een humanistische instelling.

Een toelatingscommissie beoordeelt de aanmeldingen.

Mogelijkheden bestaan voor het vervullen van vrijwillige of professionele taken na afloop van de studie.

Cursusgeld: f 400,- gedurende de eerste twee jaar en f 200,- gedurende het derde jaar.

Inlichtingen en aanmeldingen bij het Instituut, postbus 114, Oudegracht 152, Utrecht, telefoon (030) 24641.

Agressie bij de mens

door Anthony Storr

136 blz.
f 9,25

Verkrijgbaar door storting of overschrijving van f 9,25 op postrekening 58 t.n.v. De Humanistische Pers, Utrecht.

Verschenen is:

Verdraagzaamheid

uitgave nr. 37 van het Nederlands Gespreks Centrum (N.G.C.) - 44 blz. f 2,50

Deze brochure is samengesteld door Dr. H. Bonger, Mr. K. Groen, Dr. S. L. Kwee, Prof. Dr. Ir. H. F. van Leeuwen. s.j., Mej. Dr. M. Nolte, Prof. Dr. Ir. J. C. J. Nuyens, Drs. J. G. van der Ploeg, Prof. Dr. H. de Vos en Mr. H. B. J. Waslander. Achtereenvolgens worden behandeld de vraag wat verdraagzaamheid is, de gronden, de grenzen en de toepassingen van verdraagzaamheid en ten slotte de verdraagzaamheid tussen de volken. Ongetwijfeld een nuttige uitgave, nu de grenzen van het al of niet toelaatbare zo in discussie zijn.

Bestellingen per giro 58 t.n.v. De Humanistische Pers, Utrecht.

ANNONCES

Conservatorium student zoekt ongem. gestoff. kamer in A'dam-Z. per 1 aug. Brieven onder nr. 22 Adm. Mens en Wereld.

Heden overleed mijn lieve man, onze zorgzame vader en grootvader **GOSSEN SMIT** op de leeftijd van 81 jaar. E. G. Smit-De Jong, A. F. Zwakhals-Smit, J. Zwakhals, Joske en Onno. Rotterdam, 31 mei 1970, Zierikzeestraat 65a. De crematie heeft op 3 juni plaatsgehad.

Leszek Kolakowski

Hij schreef o.m.:

De mens zonder alternatief f 18,90
Actuele en niet-actuele begrippen van het marxisme. De intellectuelen en de communistische beweging. Geschiedenis en menselijke verantwoordelijkheid. Het begrip 'links'. Waarvan leven filosofen? De antisemiëten. De wereldbeschouwing en het dagelijks leven. Het platonisme, de empire en de publieke opinie. Over de juistheid van de maxime 'het doel heiligt de middelen'. Lof der inconsequentie. De priester en de nar. 258 blz.

De hemelsleutel f 10,90
In het eerste deel van 'De hemelsleutel' becommentarieert Kolakowski op een bijzonder ironische wijze enkele episodes uit het Oude Testament. Zijn wereldse commentaar op de gewijde historie illustreert de onzekerheid en de onrechtvaardigheid van het leven. In het tweede deel van deze bundel worden dertien fabels verteld. Deze fabels lijken volkomen absurd, maar juist in die absurditeit wordt het groteske van het menselijk leven aangetoond. 161 blz.

Over de sterfelijkheid van de rede f 18,90
filosofische essays.

In deze bundel probeert Kolakowski vragend vanuit de realiteit te denken. Er is voor hem geen bewering die men niet aan kritiek, discussie en herziening kan onderwerpen. Niet alleen wordt in deze essays het persoonlijkheidsbegrip in het marxisme ingevoerd, ook eindigt het boek met een belijdenis over de vrijheid van de mens. 273 blz.

Bestellingen per giro 58 t.n.v. 'De Humanistische Pers' Utrecht.

Oriëntatie

Voorjaar 1970 verscheen de eerste brochure in de serie 'Mens en Politiek' van de Oriëntatiereeks. Het draagt de titel *Buitenparlementaire Politiek*.

Met dit verschijnen zijn er thans 5 series, die wij hieronder noemen. Deze zijn verkrijgbaar tegen de prijs van f 3,- per serie of f 0,60 per deeltje.

Serie: Huwelijk en gezin

- 1 Verkering en verlovings
- 2 Trouwen
- 3 Gezinsvorming en opvoeding
- 4 Het gemengde huwelijk
- 5 Gezin en maatschappij

Serie: Aziatische godsdiensten

- 1 Islam (uitverkocht)
- 2 Confucianisme/Taoïsme
- 3 Hindoeïsme
- 4 Boeddhisme
- 5 Zen - Boeddhisme

Serie: De mens en zijn wereld

- 1 Atoom en kosmos
- 2 Existentie
- 3 Evolutie
- 4 Autonomie
- 5 Relativiteit

Serie: Wereldproblemen

- 1 Het bevolkingsvraagstuk
- 2 Welvaart - armoede
- 3 Oorlog - vrede
- 4 Het rassenvraagstuk
- 5 Communisme en democratie

Serie: Mens en Politiek

- 1 Buitenparlementaire Politiek
- 2 Kiezer en gekozenen ¹⁾
- 3 Ideologie en politiek ¹⁾
- 4 Pers en politiek ¹⁾
- 5 Directe democratie ¹⁾

¹⁾ Verschijnen met tussenpozen van 2 à 3 maanden.

Bestellingen door storting of overschrijving op postrekening 58 t.n.v. De Humanistische Pers, Utrecht.